

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.24>

ВПЛИВ ЕТНІЧНОГО ФАКТОРУ НА ПРОБЛЕМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА БЕЗПЕКОВУ СИТУАЦІЮ НА АФРИКАНСЬКОМУ КОНТИНЕНТІ

Шамраєва В.М.,

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0002-7140-3742
e-mail: v.shamraeva@karazin.ua*

Шамраєва В.М. Вплив етнічного фактору на проблему захисту прав людини та безпеку ситуацію на Африканському континенті.

Проблематика захисту прав людини на Африканському континенті не втрачає своєї актуальності і є доволі гострою як для науковців так і для практиків. Не дивлячись на те, що світове співтовариство має доволі широку міжнародно-правову базу захисту прав людини, робота у цій сфері продовжується.

До особливостей регіону, поряд із проблемами колоніального минулого, треба віднести те, що в Африці функціонує багата система традиційного та звичаєвого права, а також правил поведінки, які досі використовуються корінними народами. Сучасні процеси глобалізації та регіоналізації не стали стабілізуючим фактором для ситуації у сфері регіональної безпеки, а навпаки, призвели до загострення багатьох глибинних, етнополітичних і етноконфесійних конфліктів, що історично склалися у цьому регіоні.

Означені проблеми зробили Африку одним із найпроблемніших регіонів у сфері захисту прав людини та забезпечення безпеки. Велике значення у дестабілізації регіону відіграв і етнічний чинник. При цьому слід наголосити, що етноконфесійні конфлікти нерозривно пов'язані з історичним і колоніальним минулим тієї чи іншої держави та етносу. Населення більшості африканських держав відрізняється строкатим етнічним складом, що не сприяє їхній внутрішній єдності та політичній стабільності.

З урахуванням складних регіональних умов держави Африканського континенту розробили доволі широку міжнародно-правову базу у сфері захисту прав людини, яка серед іншого враховує і великий вплив етнічного фактору на суспільно-політичні відносини у регіоні. Створено відповідні інститути і механізми захисту прав людини, зокрема це Африканська комісія з прав людини та народів та Африканський суд з прав людини та народів.

В той же час, невирішеність більшості етнічних конфліктів негативно впливає на безпекову ситуацію і на проблему дотримання прав людини на Африканському континенті.

В основі всіх етнополітичних конфліктів лежить боротьба за владу та за матеріальні і фінансові ресурси. Всупереч очікуванням, досягнення незалежності не призвело до вирішення соціально-економічних проблем населення колишніх колоній. В результаті, на перший план вийшло питання про розподіл ресурсів між окремими етносами і регіонами, про зміну системи етнічного поділу праці та етнічної стратифікації, що склалися в колоніальний період, подолання розриву між осередками економічного розвитку та великими відсталими регіонами.

Ці обставини, а також давні етнополітичні та етноконфесійні проблеми, набувають особливого звучання у зв'язку з новими соціальними, економічними, демографічними кризами, які кидають виклик сучасним африканським державам. В той же час, можна з впевненістю стверджувати, що зняття гостроти етнічного чинника у суспільно політичних відносинах сприятиме і покращенню ситуації у сфері захисту прав людини на Африканському континенті та безпековій ситуації в цілому.

Ключові слова: права людини, етнічний фактор, дискримінація, вразливі категорії, регіональна система захисту, інституційний механізм, міжнародна безпека, правовий захист, протидія злочинності.

Shamrayeva V.M. The influence of the ethnic factor on the problem of human rights protection and the security situation on the African continent.

ABSTRACT. The issue of human rights protection on the African continent does not lose its relevance and is quite acute for both scientists and practitioners. Despite the fact that the world community has a fairly broad international legal framework for the protection of human rights, work in this area continues.

The peculiarities of the region, along with the problems of the colonial past, include the fact that Africa has a rich system of traditional and customary law, as well as rules of conduct that are still used by indigenous peoples in some of its parts. Modern processes of globalization and regionalization have not become a stabilizing factor for the situation in the field of regional security, but on the contrary, have led to the aggravation of many deep-seated, ethno-political and ethno-confessional conflicts that have historically developed in this complex region.

These problems have made Africa one of the most problematic regions in the field of human rights protection. The ethnic factor has also played a great role in the destabilization of the region. It should be emphasized that ethno-confessional conflicts are inextricably linked to the historical and colonial past of a particular state and ethnic group. The population of most African states is characterized by a motley ethnic composition, which does not contribute to their internal unity and political stability.

Taking into account the complex regional conditions, the states of the African continent have developed a fairly broad international legal framework in the field of human rights protection, which, among other things, takes into account the great influence of the ethnic factor on socio-political relations in the region. Relevant institutions and mechanisms for the protection of human rights have also been created, in particular, the African Commission on Human and Peoples' Rights and the African Court on Human and Peoples' Rights.

At the same time, the unresolved nature of most ethnic conflicts negatively affects the security situation and the problem of human rights on the African continent.

At the heart of all ethno-political conflicts is the struggle for power and for material and financial resources. Contrary to expectations, the achievement of independence did not lead to a solution to the socio-economic problems of the population of former colonies. As a result, the issue of the distribution of resources between individual ethnic groups and regions, of changing the system of ethnic division of labor and ethnic stratification that developed during the colonial period, of overcoming the gap between centers of economic development and large backward regions came to the fore.

These circumstances, as well as long-standing ethno-political and ethno-confessional problems, acquire a special resonance in connection with the new social, economic, demographic crises that challenge modern African states. At the same time, it can be confidently stated that the removal of the acuteness of the ethnic factor in socio-political relations will also contribute to the improvement of the situation in the field of human rights protection on the African continent and the security situation in general.

Key words: human rights, ethnic factor, discrimination, vulnerable categories, regional protection system, institutional mechanism, international security, legal protection, combating crime.

Постановка проблеми. Африканський континент є одним із найрізноманітніших у світі як за етнічним складом, так і за кількістю локальних культурних спільнот. За даними ООН, на континенті проживає понад 3 тисячі етнічних груп, що створює унікальне соціальне середовище, але й водночас це породжує і численні виклики. Серед них – конфлікти на етнічному ґрунті, дискримінація, міжгрупова ворожнеча, що призводять до порушення прав людини, внутрішньої нестабільності та загроз регіональній і глобальній міжнародній безпеці. У процесі деколонізації нові африканські держави постали в межах штучних кордонів, що часто не відповідали етнічному розподілу населення. Це спричинило закладення етнічних суперечностей у фундамент політичних систем нових держав. Як зазначає О. Майборода у праці «Етнічні пастки деколонізації: африканський досвід», саме неспроможність включити етнічні інтереси у загальнонаціональні політичні механізми стала джерелом багатьох конфліктів, зокрема у Руанді, Судані, Ефіопії, Нігерії та Демократичній Республіці Конго [2]. У цьому контексті дослідження впливу етнічного фактору на систему захисту прав людини та безпекову ситуацію в Африці є не лише актуальним, а й критично необхідним для ефективного функціонування міжнародної системи захисту прав людини та забезпечення міжнародної безпеки.

Метою даного дослідження є здійснення ретроспективного аналізу проблемних аспектів впливу етнічного фактору на ефективність регіональної системи захисту прав людини та безпекову ситуацію на Африканському континенті.

Стан опрацювання проблематики. Історіографія обраної автором проблеми представлена чисельними публікаціями як вітчизняних, так і закордонних авторів. Зокрема вартими на увагу є праці О. Майборода, І. Шуміло Дж. Гені та інших. О. Майборода узагальнює результати досліджень з питань: як колоніальні кордони, що не враховували етнічні реалії, сприяли виникненню конфліктів у постколоніальній Африці. Автор аналізує вплив етнічного чинника на політичну нестабільність, громадянські війни та порушення прав людини в регіоні [2]. І. Шуміло розглядає міжнародно-правові механізми захисту прав людини, включаючи права етнічних меншин. Автор аналізує ефективність цих механізмів у контексті африканських країн, де етнічні конфлікти часто призводять до масових порушень прав людини [4]. Дж. Гені досліджує, як етнічна дискримінація, соціальна нерівність і відсутність політичної участі сприяють радикалізації та виникненню терористичних рухів в Африці [11]. Автори підкреслюють, що етнічна напруга часто використовується для мобілізації населення та виправдання насильства.

Джерельною базою публікації стала низка міжнародно-правих актів, які, зокрема, регламентують функціонування африканської регіональної системи захисту прав людини: Африканська хартія прав людини і народів 1981 р. (закріплює права людини та народів, включаючи права меншин, і є основою для регіональної системи захисту прав людини в Африці) [5]; Протокол Мапуту 2003 р. (Протокол до Африканської хартії, спрямований на захист прав жінок, особливо в контексті збройних конфліктів, де жінки часто стають жертвами насильства) [17]; документи Африканського суду з прав людини і народів, який було створено для розгляду справ щодо порушень прав людини [6]. На сьогодні Суд є ключовим механізмом у забезпеченні справедливості на континенті.

Виклад основного матеріалу. Постколоніальний період в Африці характеризується численними етнічними конфліктами, які стали причиною загибелі мільйонів людей. Зокрема, зафіксовано 35 збройних конфліктів, внаслідок яких загинуло близько 10 мільйонів осіб, переважно цивільного населення. Проблема захисту прав людини на Африканському континенті не втрачає своєї актуальності і є доволі гострою як для науковців так і для практиків. Не дивлячись на те, що світове співтовариство має доволі широку міжнародно-правову базу захисту прав людини, робота у цій сфері продовжується.

У 1981 р. Організація Африканської Єдності прийняла Африканську Хартію прав людини і народів, розроблену із врахуванням регіональних особливостей і для відображення африканських концепцій прав. Саме тому даний міжнародно правовий документ виділяється серед інших за фразеологією та основними закріпленими принципами. У 1998 р. був прийнятий Протокол до Хартії – Протокол щодо заснування Африканського суду з прав людини і народів.

До особливостей регіону, поряд із проблемами колоніального минулого, треба віднести те, що в Африці функціонує багата система традиційного та звичаєвого права, а також правил поведінки, які використовуються корінними народами. Даний регіон менш гомогенний, порівняно з Європою чи Американськими континентами. Десятки африканських країн, що розпочали в 90-ті рр. ХХ ст. демократичні реформи, у своїй більшості підтримували етнорегіональний політичний плюралізм, який нерідко виливався в руйнівні етнополітичні збройні конфлікти. Крах біполярної системи міжнародних відносин та подальші процеси глобалізації і регіоналізації не стали стабілізуючим фактором ситуації у сфері регіональної безпеки, а навпаки, призвів до загострення багатьох глибинних, етнополітичних і етноконфесійних конфліктів, що історично склалися у цьому складному регіоні.

Означені проблеми зробили Африку одним із найпроблемніших регіонів у сфері захисту прав людини. Велике значення у дестабілізації регіону відіграв і етнічний чинник. При цьому слід наголосити, що етноконфесійні конфлікти нерозривно пов'язані з історичним і колоніальним минулим тієї чи іншої держави та етносу. За приблизними підрахунками, на Африканському континенті мешкає приблизно 50 націй та народностей і 3 тисячі різних етносів, які говорять на тисячі мов. Найбільші з них – єгипетські араби, хауса, йоруба, алжирські араби, марокканські араби, фульбе, ігбо, амхара, аромо, суданські араби. При цьому слід враховувати, що практично кожен етнос має свою мову, виняток становить арабська мова, якою говорить одна п'ята частина континенту. Колоніальний режим загальмував соціально-економічний розвиток африканських народів. Державні кордони проходять за меридіанами і паралелями, 30% – за прямими і дугоподібними лініями і тільки 26% – за природними географічними кордонами, які зазвичай збігаються з межами розселення етнічних груп.

Споріднені народності та племена виявилися розчленованими на кілька колоній, до складу яких, у свою чергу, насильно були включені частини тих чи інших етнічних груп. Так, наприклад, сомалійці, які проживають у Північно-Східній Африці, опинилися на території Британського, Італійського, Французького Сомалі, у північно-східних районах Кенії, а частина у складі Ефіопії. Саме тому населення більшості африканських держав відрізняється строкатим етнічним складом, що не сприяє їхній внутрішній єдності та політичній стабільності.

Етнічне насильство призводить до масових порушень прав людини – геноциду, етнічних чисток, торгівлі людьми, використання дітей-солдатів, насильства за гендерною ознакою тощо. Прикладом є геноцид у Руанді 1994 р., під час якого за сто днів було вбито близько 800 000 осіб, здебільшого представників етнічної групи тутсі представниками екстремістськи налаштованих хуту [14]. Міжнародне співтовариство зреагувало надто пізно, що стало критичним моментом у перегляді політики ООН щодо гуманітарних інтервенцій. Цей злочин залишив величезну правову й моральну спадщину, яка змінила підхід міжнародної спільноти до запобігання масовим порушенням прав людини.

Напруження між федеральним урядом Ефіопії та Народним фронтом визволення Тиграю (TPLF), спричинене етнічним чинником, призвело до серйозної гуманітарної кризи, що супроводжувалась масовими вбивствами, переміщенням населення та блокуванням гуманітарної допомоги. З 2020 р. збройний конфлікт між федеральним урядом і TPLF супроводжується масовими порушеннями прав людини, етнічними чистками та гуманітарною кризою [8].

У Нігерії етнорелігійні конфлікти між етнічними групами, зокрема між християнськими фермерськими громадами і мусульманськими пастухами фулані, набули хронічного характеру. Етнічний чинник часто поєднується з релігійною та економічною напругою, посилюючи безпекову нестабільність у регіоні [13].

Збройний конфлікт у Дарфурі в Судані між центральною владою і збройними групами Дарфуру, що включає елементи етнічного протистояння, триває з 2003 р. і вважається одним із перших випадків, де термін «етнічні чистки» був широко використаний у сучасному міжнародному праві. Жертвами стали сотні тисяч людей, більшість з яких є представниками окремих етнічних груп [10].

Крім того, за оцінками Amnesty International та Human Rights Watch, численні випадки порушення прав людини фіксуються в Еритреї, Камеруні, Південному Судані, Чаді та інших державах, де конфлікти мають виразну етнічну складову [7].

Проведені дослідження вказують на те, що релігійні та етнічні відмінності часто використовуються як інструменти для мобілізації населення та виправдання насильства, що ускладнює процеси мирного врегулювання, а після здобуття незалежності багато африканських країн зіткнулися з проблемами, пов'язаними з етнічним розмаїттям, що призвело до політичної нестабільності та конфліктів [9].

У африканських суспільствах, що трансформуються, конфлікт набуває гострих і своєрідних форм прояву та втілення і є потужним мобілізуючим фактором, хоча сам факт етнічної або релігійної відмінності не обов'язково призводить до конфлікту, але може створювати умови для його виникнення. В той же час Африка має і приклади держав, які змогли в умовах регіональної нестабільності розробити та реалізувати доволі ефективну систему захисту прав людини, зокрема, це співіснування різних етноконфесійних спільнот в Об'єднаній Республіці Танзанія, Республіці Намібії, Королівстві Лесото та інших країнах Африканського регіону.

ООН через Комісію з прав людини, Управління Верховного комісара з прав людини (ОНЧР), а також Міжнародний кримінальний суд (МКС) здійснює моніторинг і переслідує відповідальних за злочини проти людяності, вчинені на етнічному ґрунті. Наприклад, МКС проводить розслідування в Судані, Кенії, Малі, Центральнафриканській Республіці [16]. Міжнародно-правовою базою реалізації таких заходів стали Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. [1], яка регулює відповідальність за етнічне насильство, зокрема в контексті таких конфліктів, як у Руанді та Дарфурі; Резолюції РБ ООН, наприклад, S/RES/1769 (2007) [18] щодо встановлення місій підтримання миру; Римський статут МКС 1998 р. [3], який кваліфікує етнічне насильство як злочин проти людяності.

З урахуванням складних регіональних умов держави Африканського континенту розробили доволі широку міжнародно-правову базу у сфері захисту прав людини, яка серед іншого враховує і великий вплив етнічного фактору на суспільно-політичні відносини у регіоні.

У 1981 р. Організація африканської єдності (нині – Африканський союз) прийняла Африканську хартію прав людини та народів (Banjul Charter) [5]. Цей документ, також відомий як Банжальська хартія, закріплює права людини та народів, включаючи права меншин, і є основою для регіональної системи захисту прав людини в Африці. Хартія містить норми, що визнають як індивідуальні, так і колективні права, включаючи права етнічних груп на існування, розвиток і культурну самобутність (статті 19–24).

Африканська Хартія прав людини та народів містить африканську концепцію прав і ставить за мету бути доступною африканській філософії, оскільки ставить наголос на права людини та народів і передбачає обов'язки індивіда та груп щодо держави. Наступною характерною рисою є те, що на відміну від інших регіональних та міжнародних документів, державам не дозволено обмежувати статті Хартії. Тому права та обов'язки, передбачені Хартією, залишаються у дії навіть під час надзвичайних ситуацій.

Проте відсутність дієвого механізму реалізації норм Хартії, обмеженість повноважень Африканського суду з прав людини, брак політичної волі в державах-членах знижують ефективність захисту.

До інших важливих документів африканської регіональної системи захисту прав людини слід віднести: Африканську Хартію прав дитини (1990), Протокол до Африканської Хартії прав людини та народів «про права жінок» (2003) тощо.

Створено і відповідні інститути та механізми захисту прав людини, зокрема це Африканська комісія з прав людини та народів та Африканський суд з прав людини та народів.

Висновки. Дослідження проблемних аспектів впливу етнічного фактору на ситуацію в Африці сприяє формуванню ефективної міжнародної політики запобігання конфліктам, вдосконаленню регіональної системи захисту прав людини та підвищенню рівня безпеки в регіоні.

В результаті проведеного аналізу впливу етнічного фактору на ефективність регіональної системи захисту прав людини та безпекову ситуацію на Африканському континенті можна виокремити наступні проблеми:

нестача демократичних інституцій, які гарантують захист меншин та низька ефективність діяльності вже створених структур;

необхідність врахування фактору етнічності у процесі формування владних структур на національному рівні;

надмірний вплив зовнішніх факторів на регіональні конфлікти в Африці.

Покращенню ситуації в досліджуваній сфері сприяють: розвиток регіональних ініціатив (ECOWAS, IGAD), подальше підсилення спроможностей Африканського суду з прав людини, активізація роботи громадянського суспільства, підтримка міжнародних гуманітарних програм. З огляду на це необхідною є широка міждисциплінарна експертиза з метою подальшого удосконалення міжнародно-правової бази та створення ефективних механізмів захисту вразливих етнічних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про попередження злочину геноциду та покарання за нього. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
2. Майборода О.М. Етнічні пастки деколонізації: африканський досвід. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2023. 208 с.
3. Римський статут МКС. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
4. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини. Харків: Право, 2018. 248 с.
5. African Charter on Human and Peoples' Rights. 1981. URL: https://www.oas.org/en/sla/dil/docs/African_Charter_Human_Peoples_Rights.pdf.
6. African Court on Human and Peoples' Rights. Basic Information African Union. URL: <https://www.african-court.org/wpafc/basic-information>.
7. Amnesty International Reports: Africa 2023. URL: <https://www.amnesty.org/en/location/africa>.
8. Amnesty International. «Ethiopia: The Massacre in Axum (2021)». URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/afr25/3730/2021/en>.
9. Bekker G. The African Court on human and peoples' rights: Safeguarding the interest of African states. *J. of African law*. Cambridge, 2007. Vol. 51, N 4. P. 151–172.

10. Flint J., de Waal A. Darfur: A New History of a Long War. 2008, 304 p.
11. Genyi George A. Radicalization and Terrorism in Africa: Drivers and Responses International Center for Ethno-Religious Mediation (ICERM), 2021. 34 p. URL: <https://icermediation.org/radicalism-and-terrorism>.
12. Human Rights Watch World Report 2023. Africa. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/africa>.
13. ICG. «Herders against Farmers: Nigeria's Expanding Deadly Conflict» (International Crisis Group, Report No. 252, 2018, 40 p.) URL: <https://www.crisisgroup.org/africa/west-africa/nigeria/252-herders-against-farmers-nigerias-expanding-deadly-conflict>.
14. Melvern, Linda. A People Betrayed: The Role of the West in Rwanda's Genocide. 2009, 385 p.
15. Murray R. The African Commission on Human and Peoples' Rights and International Law. Oxford: Hart, 2000, 201 p.
16. OHCHR – Human Rights Council: Reports on Sudan, Ethiopia and Nigeria. URL: <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc>.
17. Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa (Maputo Protocol), 2003. African Union. 18 p. URL: <https://au.int/en/treaties/protocol-african-charter-human-and-peoples-rights-rights-women-africa>.
18. S/RES/1769 (2007) URL: <https://digitallibrary.un.org/record/604309?ln=ru&v=pdf>.